

**КЫРГЫЗСТАНДЫН АЙЫЛ КАЛКЫНЫН ИЧКИ МИГРАЦИЯСЫНЫН АЙРЫМ
МАСЕЛЕЛЕРИ**

Бул макалада Кыргызстандын айыл калкынын ички миграциясынын айрым маселелери анализделип, ички миграцияны ишке ашыруунун социалдык- экономикалык себептери талданган.

Негизги сөздөр: Айыл, ички миграция, калктын социалдык-экономикалык абалы.

**SOME PROBLEMS OF INTERNAL MIGRATION RURAL POPULATION IN
KYRGYZSTAN**

This article analyzed some of the problems of internal migration in Kyrgyzstan, the causes and socio-economic impacts of the processes of internal migration

Key words: Rural villages, internal migration, population and socio-economic status.

Соңку жылдардагы коомубуздагы болуп өткөн зор өзгөрүштөр: Советтер Союзунун таралышы, Кыргызстандын экономикасынын эстен тандырган терпия жолу менен реформацияланышы, бир экономикалык-саясий түзүлүштөн экинчисине өтүү сыяктуу окуялар, өлкөнүн өндүрүшүнүн жалпы начарлашына, өлкөдөгү көпчүлүк калктын жашоо шартынын деңгээлинин кескин төмөндөшү сыяктуу көрүнүштөргө алып келди. Кыргыз республикасынын экономикасынын абалы СССРдин мурунку республикалары менен өндүрүштүк жана коммерциялык иш аракеттер боюнча негизги шериктештер менен болгон чарбалык байланыштардын үзүлүшү менен да оорлошкон. Экономикадагы абалдын начарлашы калктын жашоо шартына түздөн түз таасир этип, республиканын калкынын көпчүлүк бөлүгү кедей абалда болуп жана калктын маанилүү бөлүгүндө миграциялык ойлор пайда болду. Постсоветтик мезгилде Кыргызстандагы калктын республиканын ичиндеги миграциясы кеңири жайылды.

Ички миграциянын масштабынын кеңейишине Кыргызстандын социалдык-экономикалык өнүгүүсүндөгү деструктивдүү процесстердин жүрүшү, ошондой эле капиталдын агымына жана жумушчу күчүнүн орун алмашуусуна түрткү берген рыноктук мамилелердин, жеке ишкердүүлүктүн, коммерциянын, кыймылсыз мүлк рыногунун калыптанышынан келип чыккан өз ара байланышкан факторлор комплекси да таасир этти. Ички миграциялык процесстер карама каршылыктуу, туруктуу эмес жана көбүнесе рыноктук кайра өзгөрүүлөрдүн динамикасы, иш менен камсыз кылуу чөйрөсүндөгү абалы, мигранттардын эмгекке жайгашуу мүмкүнчүлүктөрү, калктын жашоо деңгээлинин аймактык айырмачылыктары сыяктуу көрүнүштөрү менен белгиленет.

Миграциянын ишке ашуусу менен адамдардын келечектеги ар түрдүү социалдык - экономикалык максаттары көздөлөт: Социалдык планда алганда миграция жашаган жери алмашса өзүнө пайда алуу, билим алуу, кесиптик даярдык деңгээлин жогорулатуу, турак жайын оңдоо, кирешесин көбөйтүү жана башка ушул сыяктуу мүмкүнчүлүктөргө эсептелген. Бирок, айрым региондордогу ашыкча жумушчу күчүн, жумушчу күч талап кылынган райондорго жайгаштырууга мүмкүндүк берген миграция эффективдүү болуп саналат жана бул жумушчу күчүн рационалдуу пайдаланууга, экономикадагы структуралык жылыштарга, эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн жогорулашына өбөлгө болот. Ички миграциянын социалдык экономикалык факторлору менен катар жаңы эгемендүү мамлекеттин түзүлүшү,

ошондой эле этнодемографиялык, экологиялык факторлордон улам келип чыккан саясий факторлор көрүнүктүү орунду ээлейт [1].

Калктын ички республикалык миграциясы көпчүлүк себептерге байланыштуу; анын ичинде ишканалардын кыскарышы же жоюлушуна, кирешенин азайышына, калктын жакырланышына, жумуш издөөгө жана башка ушул сыяктууларга байланыштуу болот. Рыноктук экономиканын ийгиликтүү өнүгүүсүнүн шарттары болуп өндүрүш факторлорунун мобилдүүлүгү, биринчи кезекте жумушчу күчүнүн мобилдүүлүгү эсептелет. Кыргыз Республикасында эмгек рыногунун калыптанышы жана өнүгүшү ошондой эле калктын республиканын ичиндеги орун алмашуу процессинин калыптанып өнүгүшү социалдык экономикалык шарттардын комплексине, тактап айтканда, жумушчу күчүнө болгон талаптын бар же жок экендигине, региондогу экономикалык өнүгүүнүн темпине, демографиялык процесстердин өнүгүшүнө, эмгек өндүрүмдүүлүгүнө, калктын иш менен камсыз болуу деңгээлине жана башка ушул сыяктуу көптөгөн себептерге байланыштуу. Ички республикалык эмгек миграциясы белгилүү бир аймактагы жумушчу күчүнүн жана жумуш орундарынын балансын жөнгө салуучу башкача айтканда жумуш менен камсыздалышынан жана калктын кирешесинин өсүшүнүн механизми болуп саналат.

Калктын ички республикалык миграциясынын негизги факторлору болуп төмөнкүлөр саналат:

1. Региондор боюнча кирешелердин деңгээлинин туруктуу айырмачылыктары. Элдер башка шарттар бирдей болгонуна карабастан кирешенин деңгээли жогору болгон региондорго көчүшөт.
2. Иш менен камсыз кылуунун деңгээли же жумушсуздук. Элдер башка шарттар бирдей болгонуна карабастан жумушчу күчүнө болгон талап чоң болгон, жумушчулар жетишпеген жакка жумушчу орундар бар жакка көчүшөт [2].

Миграция боюнча эл аралык уюмунун эсебине ылайык, Кыргыз Республикасында постсоветтик мезгилде калктын 40% жакыны жашаган жерин алмаштырган. Республикада ишке жарамдуу адамдардын ички интенсивдүү кайра бөлүштүрүлүшү байкалган. Айрыкча бийик тоолуу региондордо адамдардын башка жакка кетүү мүмкүнчүлүгү жогору. Бир катар региондордо калктын башка жактарга кетүүсүнүн башкы себеби болуп жумушсуздук, иштеп жаткан калктын эмгек акысынын төмөнкү деңгээли, начар социалдык камсыздоо болуп саналат. Республиканын ичиндеги мигранттардын негизги массасы Бишкек, Ош, Жалал - Абад шаарларына туура келет [3].

Соңку жылдардагы айыл чарбасындагы дисбаланстык көрүнүштөрдөн улам мал чарба продукциясын өндүрүүнүн кыскарышы жана айыл чарба чийки затын кайра иштетүүнүн деңгээлинин төмөндүгүнө байланыштуу активдүү, эмгекке жарамдуу калктын көпчүлүк бөлүгү жумушсуздуктан республиканын аймагынан башка жактарга кетүүдө. Республиканын эмгек рыногунда абал бир кыйла начар, анткени толук жана айрым жумушсуздук көрүнүштөр кыйла чоң өлчөмгө жетти. Көпчүлүк ишканаларда эмгек акы төмөн, иштөөнүн шарты начар, айрыкча мындай көрүнүш жеке секторго мүнөздүү. Эсептөөлөргө ылайык кийинки мезгилде Кыргызстанда 1990 -жылдарга чейин төрөлгөн балдардын эмгекке жарамдуу куракка киргендигине байланыштуу эмгек ресурсунун саны өскөн.

Рыноктук мамилелердин шарттарына ылайык жумушчу күчүнө болгон талап, сунуш, баа дайыма өзгөрүп турат. Ушуга байланыштуу утурумдук жана келечектеги өндүрүштүн талаптарын канааттандырууга багытталган жумушчу күчүнүн сандык жана сапаттык потенциалынын кыймылын жана өндүрүшүн эффективдүү жөнгө салууга жөндөмдүү уюштуруу механизмин иштеп чыгуу зарыл.

Кыргызстанда калктын мамлекеттин ичинде орун алмашуусу экономикалык шарттарга байланышкан, тактап айтканда, эмгектенүү ордун издөөгө жана киреше алууга багытталган. Республикада калктын миграцияга дуушар болуусунун башкы себеби болуп биринчи кезекте жумушчу орундардын жетишпестиги, жумушсуздуктун жогорку деңгээли, кризистик абал, узак мөөнөттүү экономикалык депрессия, өлкөнүн калкынын көпчүлүгүнүн жашоо

деңгээлинин төмөндүгү, жаштар үчүн жашоо келечегинин жоктугу, эмгекке жарамдуу курактагылардын жайгашышы жана башка ушул сыяктуулар эсептелет. Айрым авторлор калктын жумуш менен камсыздалышы рыноктук кайра өзгөрүүлөрдө аргасыз чара деп эсептешет жана бул экономиканын структуралык кайра курулушуна, ээлик кылууга жана мамлекеттен ажыратууга, рентабелдүү эмес ишканалардын жабылуусунан улам өндүрүш көлөмүнүн кыскарышына жана башка ушул сыяктууларга байланышкан.

Азыркы шарттарда, экономиканы реформалоо шартында калктын өлкөнүн ичиндеги миграцияланышы мүнөздүү жана ал белгилүү өлчөмдө рыноктук кайра өзгөрүүлөрдүн жүрүшүнө байланыштуу болот. Мындай көрүнүш орун алмашкан калктын эмгекке жайгашуу мүмкүнчүлүгүнө жана жарандардын жашоо шартынын аймактык айырмачылыктарына, жумуш менен камсыз кылуу чөйрөсүнүн абалына жараша болот.

Кийинки мезгилдерде Республикада 1999-2009 жылдары республиканын ичинде калктын жашоо ордун алмашуусу көп болгон. 2009-жылы шаардык жана айылдык калктын миграциясы бир аз басаңдаган. Жалпысынан республика боюнча ички мигранттардын саны 2009- жылы 1999 -жылга караганда 37,3%ге азайган, анын ичинде шаардык калктын миграциясы 31%ге, айылдык калктын миграциясы 34%ге азайган. Региондор боюнча мигранттардын келүүсү бул мезгил ичинде Бишкек шаарында жана Чүй областында жогору болгон [4].

Ички миграциянын масштабы жана багыты төмөнкү факторлор менен белгиленет:

- 1) Социалдык чыңалууну пайда кылган жагымсыз процесстер; (экономикалык кризис, жашоонун начарлашы, жумушсуздук);
- 2) Рыноктук мамилелердин өнүгүшү;
- 3) Жеке ишкердүүлүк жана коммерция, бул капиталдын келүүсүн жана жумушчу күчүнүн орун алмашуусуна алып келет.

Өлкөнүн ичиндеги миграциялык алмашууда калктын башка жакка жылышы областтар аралык жана областын ичиндеги болуп бөлүнөт жана эреже катары, кетүүлөрдүн, келүүлөрдүн үлүшүндө областтар аралык миграция жогору болуп саналат. Атап айтканда, 1991- жылдан 2000-жылга чейин областтардын ичиндеги миграциянын үлүшүнө 42%, ал эми областтар аралык миграцияга 58% туура келген. Областтар аралык миграциянын эң жогорку деңгээли Нарын областына (82%), Баткен областына (72%) тиешелүү, ал эми Ош жана Баткен областтарында областтын ичиндеги миграциянын эң чоң үлүшү тиешелүү (70% жана 63%) [5].

Областтар аралык орун алмашууда миграциялык агымдар калк баруучу жана келүүчү зонанын таасири астында жаралат. Кийинки убактарда калк келген региондор жана калк кеткен региондор деген түшүнүктөр пайда болду. Мигранттарды “өзүнө тарткан” ири зона болуп Чүй областы жана Бишкек шаары эсептелет, бул жактарга республиканын калкынын негизги агымы келген. Калган бардык областтар миграциянын эсебинен калкын туруктуу жоготууда.

Айыл жеринен калктын шаарларга кетиши областтар аралык аймактык орун алмашуунун негизги формасы болуп калды. Акыркы он жылдын ичинде республиканын ичиндеги миграцияда кетүү шаарлардан, ал эми келүү айыл жеринен болууда. Мында ички миграция негизинен кыргыз калкына мүнөздүү жана алар биринчи кезекте жумуш табуу үчүн Бишкек шаарына келүүдө. Бишкек шаарында миграциялык өсүүнүн үлүшү акыркы жылдардын ичинде (2009 жылга карата) 84% тен ашуун көрсөткүчтү түздү. Республиканын айылдык жерлери калктын жаш, активдүү жана билимдүү бөлүгүн жоготууда. Айыл жерлеринин социалдык жана кесиптик квалификациялык структурасы да өзгөрүүдө.

Статистикалык маалыматтар орун алмашуулардын негизги массасы Чүй, Ош жана Жалал-Абад областтарына тиешелүү экендигин айгинелейт, анын ичинде 61% областтар аралык орун алмашкан мигранттар, 39% областтардын ичинде орун алмашкан мигранттар.

Республиканын ичиндеги миграция негизинен өнөр жайы өнүккөн жана эмгек рыногунун структурасы өнүккөн областтарга багыт алган. Ички миграциянын негизги багыты болуп Кыргызстанда айыл жана шаардык миграция эсептелет жана бул

Кыргызстандагы ички миграциянын негизги өзөгү болуп саналат. Токсонунчу жылдардан кийин жана азыркы мезгилдерде шаар аймактарында калктын туруктуу көбөйүүсү байкалууда.

XX кылымдын 90-чу жылдары республиканын ичиндеги миграциянын эсебинен шаар аймактарына 300миңден ашык мигрант келген, анын ичинде 60% областтар аралык миграция болуп саналат. Ошол эле убакта республиканын ичиндеги орун алмашуунун эсебинен шаардын калкынын 240миңдей чамасы кеткен, анын ичинен областтар аралык миграция боюнча кеткени 72,3% түзөт. Шаар аймагы айылдыктар үчүн миграциялык агымдын активдүү процесси катары өзүнө тарткан аймак болот. Шаарда адистик алуу, эмгекке жайгашуу, алгачкы капиталды табуу, өз ишин баштоо сыяктуу иш аракеттер менен алектенүүдө айылга караганда шаарда мындай мүмкүнчүлүктөр жогору.

Мигранттардын региондор боюнча бөлүштүрүлүшүн карап көрсөк, мигранттардын жалпы санынын ичинен эң көбү Чүй областына, Бишкек шаарына, Ош жана Жалал -Абад областтарына туура келет. Ыссык- Көл, Нарын, Талас областтарынан мигранттар аз санды түзөт. Республиканын ичиндеги миграциялык өнүгүү тенденциясын анализдеп көргөндө Кыргызстандын ичиндеги областтар аралык жана областтын ичиндеги миграциянын структурасы бирдей эмес экендигин байкайбыз. Областтар аралык орун алмашуунун эң жогорку деңгээли Нарын (84%), Баткен (70%) областтарына тиешелүү, ошондой эле бул областтарда областтын ичиндеги орун алмашуу аз жана тиешелүү 16% жана 30% көрсөткүчүн түзөт. Чүй областында областтар аралык орун алмашуунун үлүшү 58%, областын ичиндеги орун алмашуу 42% түзөт. Талас областында областтар аралык жана областын ичиндеги орун алмашуу 50% туура келет. Ош менен Жала Абад областтарында областын ичиндеги орун алмашуу жогору жана тиешелүү 67% жана 63% көрсөткүчүн түзөт, ал эми областтар аралык орун алмашуу 33% жана 37% түзөт. Областтар аралык мигранттардын эң көп саны Бишкек шаар кеңешине(30%), Чүй областына (29%) тиешелүү. Жалпысынан республика боюнча мигранттардын көпчүлүгүн айыл калкы (51%) түзөт, шаардык мигранттар (49%). Мында шаарлардын ичинен областтар аралык мигранттар көп келгени Бишкек шаары болуп саналат 55%, Чүй областына келгендер 10%, Ош, Жалал Абад областтарына, Ысык Кол областына 9%. Областтар аралык орун алмашуунун үлүшү Нарын (76%), Баткен (72%), Ысык Көл (62%) областтарынын шаар аймактарында жогору жана бул калктын республиканын башка региондорго кетиши менен байланышкан. Ош менен Жалал Абад областтарынын шаардык жашоочулары негизинен областтын ичинде орун алмашышат жана анын деңгээли 61% түзөт [6]. Айыл калкынын миграциясында областтар аралык миграция жогору (54%). Областын ичиндеги миграция 46% түзөт. Айылдын аймактарынын арасында областтар аралык орун алмашуунун жогорку деңгээли Чүй областына тиешелүү (51%), эң төмөнкү деңгээли Баткен областына тиешелүү 2%. Калктын массалык миграциялык активдүүлүгү 1990 2000 жылдары республиканын региондору арасында өлкөнүн Түштүк жана Түндүк региондорунун калкынын миграциялык азайышына алып келди жана мында Бишкек жана Чүй областынын калкы өстү.

Кыргызстанда областтар аралык жана областтын ичинде айыл жерлериндеги орун алмашуунун структурасы бирдей эмес. Негизинен орун алмашуу областтар аралык орун алмашуу түрүндө жүрүүдө. Областтар аралык орун алмашууда Нарын областы алдыңкы орунда. Баткен жана Чүй областтарында областтар аралык орун алмашуунун 3/1 бөлүгү областтын ичиндеги орун алмашууга тиешелүү. Областтар аралык орун алмашуу Талас областында 51%, Ысык Көл областында 52% түзөт [7]. Республиканын түштүгүндөгү айыл жерлеринде областтын ичиндеги орун алмашуу жогору жана анын ичинде областтын ичиндеги орун алмашуу Ош областында 66% барабар. Жалпысынан шаар жана айыл аймактарында областтар аралык орун алмашуудан калктын миграциялык азайышы Нарын, Ысык- Көл, Жалал-Абад областтарында байкалган. 1996- 2006 жылдары республиканын Баткен областынан башка бардык областтарында калктын орун алмашуусу азайгандыгы байкалган. Айыл калкынын шаарга кетүүсүнө жол берген факторлор болуп республикада

кризистик абалдын сакталышы, жумушсуздук, жумуш ордуларынын жоктугу, турак жайлардын жоктугу жана турак жай курулушунун төмөнкү деңгээли ж.б.

Келечекте айыл чарба өндүрүшүн турукташтыруу жана деңгээлин жогорулатуу процессине көңүл буруп, айылдын социалдык жана материалдык инфраструктурасын жакшыртууга, айыл жеринде өндүрүш өнөр жайын өнүктүрүүгө айыл калкынын турукталышын иш жүзүнө ашырууга багыт берет.

Адабияттар:

1. Зайончковская Ж.А. Миграционные процессы в государствах постсоветского пространства // Управление миграционными процессами: учебное пособие. ГУУ.- М., 2003. с49.
2. Кумсков Г.В. Закономерности и особенности развития миграционных процессов Кыргызстана на современном этапе. - Бишкек: Илим, 2002. с33
3. Стратегия развития Кыргызстана. Центр экономических, социальных реформ при МФ КР.- Бишкек, 2000. - С. 142.
4. КР Улуттук статкомитети. Кыргыз республикасынын статистикалык жылдыгы-2009.Б.2010. с56.
5. Кумсков Г.В. Закономерности и особенности развития миграционных процессов Кыргызстана на современном этапе. - Бишкек: Илим, 2002.с47
6. Национальный статкомитет КР. Социальные тенденции КР. Выпуск 6. Б. 2010.с29-30
7. Национальный статкомитет КР. Уровень жизни населения КР 2006-2010.Б.2011.с11